

УРОКИ ІСТОРІЇ НЕ РОБЛЯТЬ ВИНЯТКУ Й ДЛЯ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

Я вдячний колегам-фольклористам за відгук на мою статтю шестирічної давнини. Він сам по собі демонструє актуальність порушених тоді питань, тим більше що й колеги прямо висловилися про це.

Інша річ, що основний зміст відповіді не тішить. Справа не в тому, що колеги експресивно таврують «грубі помилки», «кавалерійську атаку», «аматорство», «радянськість» (чи пострадянськість?), а головне – реконструювання історичних фактів на підставі фольклору. У дискусії не гріх дозволяти собі емоційність. Мені й самому хочеться вказати на смішний дотеп на мою адресу, мовляв, писати історію на підставі фольклору – все одно, що писати історію Франції за романами Александра Дюма. Смішний тут, власне, не сам дотеп, бо він досить заяложений (я його чув ще студентом на лекціях із джерелознавства), а те, що колега, будучи фольклористом, у гніві прирівняв фольклор до історичних романів. Це все-таки завелика жертва на оборону отієї фольклористики. Я вже не кажу про подив, що колега тамував отакі сильні емоції впродовж кількох років. Гірше з аргументацією, без якої місія оборони істини зводиться до перебранки, від якої нудить непричетних.

Для наукової рецензії трьома обов'язковими складовими є оцінка поставленої проблеми, аргументації на її користь (даних, методики) та одержаних у рецензованій праці висновків. У відгуку колег жодна з цих складових не відзначається змістовністю.

Навіть згадане вище визнання того, що відповідь українців на «турецьку неволю» є цікавою та малодослідженою темою, нічим не обґрунтоване. Ба більше, рецензенти геть проігнорували відповідний пункт, що спонукав мене до постановки оцієї проблеми. Це було заперечення поширеної думки, нібито відповіддю українського народу на «турецьку неволю» стало утворення козацтва. Натомість ця теорія в рецензії видається за неспростовну істину, і їй присвячено цілу сторінку. Питається, як можна схвалювати висновок, але відкидати його докази?

Опонуванню методики, що запропоновано у моїй статті, теж бракує системності, і воно обмежується лише окремішніми й не завжди виразними запереченнями. Мені, наприклад, незрозумілий сумнів у положенні, що думи орієнтувалися на селянську аудиторію. Самі ж рецензенти згадують про підлаштування дум до смаків селян, називаючи це явище «редукцією традиційних мотивів». Якби вони справді наважилися ревізувати це положення під тим оглядом, що думи склалися не селянами, а мешканцями міст, то фольклористиці гарантовані якщо не революція, то як мінімум скандал.

Моє визначення дев'ятнадцяти дум на невільницьку тематику – а це ж є і об'єкт дослідження, і коло джерел, і аргументація – не обговорюється. Усупереч

* Галенко Олександр Іванович – кандидат історичних наук, керівник сектору дослідження цивілізацій Причорномор'я Інституту історії України НАНУ.

йому побіжно зазначається, мовляв, фольклористи знають п'ять невірницьких плачів і що деякі з них можуть бути фальсифікатами. Здавалося б, чотирнадцять зайвих дум давали привід для знищення моєї праці, але на це пороку не стало.

Найбільшою проблемою для рецензентів виявилось збагнути, що предметом дослідження є сюжети дум. Мій вибір зумовлювався тим, що моделі поведінки персонажів дум, а отже, й моделі реакції аудиторії (і творців) на життєві ситуації (реальні й уявні) визначаються сюжетом. Словесне представлення також визначається сюжетом, але воно залежить як мінімум ще й від індивідуальної пам'яті і таланту виконавців, тому думи мають чисельні варіанти, про що не раз нагадують і рецензенти. Відважитися на систематизацію сюжетів дум за сотнями записів та варіантів, звісно, можуть лише фахівці з фольклористики, і я на це не зазіхав. Я скористався вже готовою такою систематизацією, що стала підсумком праці фольклориста М.Плісецького. Про її авторство, до речі, відверто зазначено (див. прим.16), тож дорікання рецензентів про моє нібито гребування доробком фольклористів некоректне. Більше того, брак у рецензії покликань на альтернативні систематизації підтверджує достатність мого вибору. Отже, критика за неврахування якихось видань текстів дум, у тому числі нового корпусу (що почав друкуватися через три роки після виходу моєї статті!), ніяк не стосується моєї аргументації і навіть суперечить попередженням опонентів про чисельні варіанти дум. Отже, у кращому випадку її можна виправдати як привід для реклами колегами-фольклористами доробку власного цеху.

Отже, підсумковий негативний висновок не підважує і результатів моєї розвідки. Я не брався відкривати за допомогою фольклору історичні події на зразок тих, яким присвячено хроніки чи документи, як це приписують мені рецензенти. Нагадаю, що навіть у назві моєї статті зазначено, що у ній йдеться про ідеали, себто думки, а не реальні вчинки, події чи обставини, і рецензенти не навели жодного прикладу на підтвердження своїх звинувачень. Словом, рецензія не просунула розуміння порушеної мною проблеми, бо стосувалася цілком інших тем. Суть діалогу двох фольклористів – якщо для кращого взаємопорозуміння скористатися мовою фольклору – добре передає приказка «свій до свого по своє».

Та вигадкування вад у моїй статті виявилось не найбільшим гріхом рецензії. Опоненти й самим думам легко приписують те, чого у них нема. Наприклад, дума «Маруся Богуславка» розповідає про патріотичний вчинок невірниць, але їм навіщось треба переконувати себе та інших, ніби у ній йдеться про Христа чи замовляння повитух. Даруйте, але ці теми доступні й іншим жанрам художнього слова, не обов'язково навіть фольклору, тоді як невірницьку тематику найвиразніше потрактовано саме у думах. Так само легко опоненти приписують думам сучасні образи й терміни, яких там нема – українці, Дике Поле, Великий Кордон тощо. Козаки дум – це не всі українці, адже є ще українські селяни, міщани, жінки і мало ще хто, не кажучи про шляхту та князів, яким ні до чого було писатися в козаки. Луг у думах не тотожний значенням терміна Дике Поле. Про кордон узагалі думи мовчать.

Насамкінець дозволю собі нагадати, що фольклор (на відміну від історичних романів) таки є історичним джерелом. Навіть попри відстрочену фіксацію

текстів (що не є унікальністю України), він є відбитком реального минулого. Власне, фольклористика як спеціальна дисципліна і потрібна, щоби відрізнити первинний зміст фольклорних творів від пізніших модифікацій, а не для того, щоби лякати не-фольклористів труднощами. Щонайменше, наївно припускати, ніби інші історичні джерела, як наприклад, згадані рецензентами літописи, не мають власної специфіки або простіші за фольклор. Словом, колегам-фольклористам марно сподіватися, що інтерес істориків до фольклористики пропаде. Звичайно, треба лише ставити правильні питання до фольклору, але для цього не зайва конкуренція різних галузей гуманітаристики. Оборона ж права на ексклюзивне тлумачення фольклору, як виявила відповідь моїх опонентів, може легко збити на манівці фантазій та модернізування минулого. Небезпека від цього для самої фольклористики значно серйозніша, ніж від допитливості істориків.